

Kroppsutsondringers symbolske makt

Er estetikken blitt viktigere enn politikken? I diskusjoner om forholdet mellom estetik og politikk forholder samtidskunstnere seg aktivt til kroppsutsondringers sosiale og kulturelle symbolikk. Ved å visualisere den organiske kroppens mindre pene sider, viser de at menneskelig sårbarhet, smerte og sykdom vel nok kan estetiseres, men hva er forholdet mellom estetik og tilsløring? Kroppens utsondringer er ladet med sterke symbolskapende og moralskapende meninger som kan tydeliggjøre markeringer av etniske, religiøse, sosiale og kjønnsmessige skiller. Kraften i denne symbolikken anvendes aktivt i utformingen av den nye kulturradikalismen som er i ferd med å ta form.

Dagens estetisk og politisk korrekte kropp er glatt, muskuløs, velsmurt og luktfri. Den er konstruert på en måte som viser at det er nedlagt atskillige timer i treningslokaler. Det skal synes at dette er en veldisiplinert og kultivert kropp som uten problemer kan passe inn overalt uten å skape rusk i det etablerte maskineriet. Den buler ikke ut der den skal være stram, den har ikke hår der den skal være glatt og den har ingen lukter. Den tyske filosofen Immanuel Kant (1724–1804) mente at det ikke er det vakre som lukter (1), det er det stygge, det skitne som oppfattes som (ille)luktende. Det entydige vakre kan imidlertid erfares som et uttrykk for den type kjedelig livløshet som noen ganger assosieres med det gjennomkontrollerte og perfekte. Å vise frem baksiden – det vemmelige og det heslige – kan derfor komme til å fungere som en opposisjon til en stivnet, steril form og en insistering på at det feilbarlige, det uferdige og det menneskelige også skal ha sin plass i det sosiale og kulturelle rommet.

Den kommersielle estetiseringen av kroppen møtes av enkelte samtidskunstnere med en økende tydeliggjøring av at kroppen også produserer slagg, skitt og lukter. I slike møter kan man fornemme eksistensen av en grunnleggende uenighet om hva kroppen kan og bør være. Og, som jeg skal komme nærmere inn på senere, kan man ane at en viktig radikal kulturkritikk er i ferd med å finne sin form på de kunstneriske scener.

Både i psykoanalysen, sivilisasjonshistorien og i sosialantropologien er ideer om det skitne og det urene blitt oppfattet som materier på feil sted. Smuss er ikke noe som fin-

Lise Widding Isaksen

lise.isaksen@sos.uib.no

Sosiologisk Institutt

Fosswinckelsgate 6

5007 Universitetet i Bergen

Isaksen LW.

The symbolic power of bodily products.

Tidsskr Nor Lægeforen 2002; 122: 79–81.

Are ethical and political questions discussed more in aesthetic than in social terms? Political debates in contemporary art are often expressed through the use of symbolic power structures that are related to bodily secretions and products. By visualizing the less delicate parts of the organic body, contemporary artists focus on the vulnerability of the human body and its illness and pain. If human suffering is aestheticized: is this a question of form or a question of creating a cultural cover-up? Bodily secretions are associated with a range of complex social and cultural meanings and symbols. Metaphors related to body products may function as markers of ethnic, religious, social and sexual differences. In postmodern cultural criticism, the symbolic power of body metaphors is of great importance.

☞ Se også side 17

nes i seg selv. Det skapes i blikket som ser, hevdet både Sigmund Freud (1856–1939) (2) og den britiske antropologen Mary Douglas (f. 1915) (3) i sine analyser av hvordan kulturer definerer hva som er rent og hva som er urent. Mens frodige bakender, runde mager og hårete legger i enkelte latinamerikanske kulturer utstråler fruktbarhet, skjønnhet og kvinnelighet, er slike kropp i vestlige kulturer i ferd med å bli oppfattet som tegn på manglende kroppslig og moralsk disiplin og på vulgære væremåter. Det vulgære er synonymt med det råe, det simple, det smakløse og det ukultiverte.

Slike kulturelle konstruksjoner kommer til uttrykk via en økende tilsløring av kroppens organiske funksjoner både på samfunnsnivå og i den enkeltes bevissthet. Som en hovedtendens kan man si at vi er vitne til en økende kulturell tilsløring av hvordan man forholder seg til menneskekroppens ubehagsrelaterte utsondringer. Men som de fleste andre hovedtrender møtes den med mottrender og protest. Det finnes i dag flere felter hvor aversjonsfylte kroppsutsondringers symbolske makt anvendes for å synliggjøre de politiske og sosiale konsekvensene av det mange oppfatter som en estetisering og en kommersialisering av kroppen. Sam-

tidskunsten er ett slikt felt hvor det man kan kalle for den uordentlige kroppen tematiseres.

Kroppens våthet og fukt, hår og skrukker, utsondringer og lukter fremstilles ofte som noe tarvelig som må skjules for at den høviske og disiplinerte kulturkroppen skal ta seg bedre ut. Det er imidlertid ikke alle former for smuss som er like problematisk å forholde seg til. I en foreløpig upublisert undersøkelse som er omtalt i en nylig utgitt antologi om skambegrepet i det moderne samfunn (4) er 411 fremtidige helsefagsstudenter blitt bedt om å rangere 21 ulike kroppsutsondringer. Det viste seg at mens brystmelk og tårer ble ansett for å være rene og uproblematisk kroppsutsondringer, var puss, oppkast og avføring de mest kompliserte og urene produktene.

At ekskrementer er et kroppsprodukt som de fleste har et ambivalent forhold til, er neppe overraskende. Selv om deres konkrete tilstedeværelse på kroppen, i sengen, i bekenet eller i toalettskålen er et naturlig tegn på at kroppen kvitter seg med sine avfallsprodukter, er det produkter som kan fremkalle intense følelser av avsky, skam og vemmelse. I vår tid og i den vestlige kulturen er fekalier utdefinert av det offentlig aksepterte sosiale og verbale rommet. De hører til de deler av menneskelig eksistens som man helst ikke bør snakke (for) høyt om. Det paradoksale er at dette ikke trenger å bety at de er uinteressante for de etablerte symbolske og sosiale mønstrene de inngår i. Tvert imot. De er ladet med sterke symbol- og moralskapende meninger i vår tid, som i tidligere tider. De har stor symbolsk makt som markør av etniske, sosiale og kjønnsmessige skiller både i kulturen og politikken.

Smuss, synd og befrielse

Hos aztekerne var det klare assosiasjoner mellom ekskrementer, smuss og synd. Tlazolteotl (den kjødelige kjærlighets gudinne) symboliserte ikke bare fertiliteten, hun var også kulturens skriftemor i den betydning at hun, gjennom symbolsk sett å spise folkets kroppsavfall, fjernet deres synder og satte dem fri. I denne konteksten er forbindelseslinjene mellom fjerning av avfallsprodukter, moralsk rensete og sosial befrielse tydelige. Gudinnen fjernet det moralske smusset, symbolisert som avfallsprodukter, slik at individene, normsystemet og den sosiale orden kunne fremstå som rent. Via denne handlingen forsterket man den sosiale kulturens struktur.

Også i andre kulturer, som for eksempel i

Kongo, har det vært vanlig at avføring knyttes til det kvinnelige, det livgivende, det fruktbare. Samtidig er det noe som tilhører «det mørke» som er nødvendig for at lyset kan være «lyst». Hos det sudanske bambarafolket (5) ble mennesker som hadde rikelige avføringsmengder applaudert fordi man antok at det var et uttrykk for livskraft og fysisk styrke. I angelsaksisk mytologi og kultur omtales kroppens slaggstoffer sjelden. I førmoderne tid, som for eksempel i enkelte keltiske kulturer, kunne ekskrementer verbaliseres i konfliktfulle situasjoner der makten ble utfordret. Da kunne benevelser understreke sterkt negative følelser, som suveren forakt. Et dagsaktuelt eksempel på liknende bruk er måten dagens unge antiglobalister viste hva de mente om president Bushs politikk da de på toppmøtet i Göteborg sommeren 2001 blottet sine rumpe hvor de hadde skrevet «We hate Bush», for å understreke det nedrige i amerikanernes utenrikspolitikk.

Den politiske anus

I moderne amerikansk moralfilosofi kan anus, til tross for sin status som den laveste av alle lave kroppsdeler, likevel bli tillagt et skjær av demokratisk forsonlighet (6). Under all pynt og dekor er menneskenes funksjoner like, og de mektigste generaler og de vakreste kvinner produserer de samme produkter. Skammen ligger ikke bare på det individuelle, men også på det sosiale nivå. Hvem man blottet sin anus for, hvem som får lov til å berøre den og eventuelt penetrere den, er nøye kulturelt, seksuelt og sosialt regulert. Anus er en uberørbar sone både hos kvinner og menn.

Mer enn noen annen åpning handler anus om beskyttelse av den ukrenkelige autonomien hos mennesket. Ikke bare hos menn, men også hos kvinner. Fysiologisk sett er det bare meningen at det skal komme gass og slaggstoffer ut herfra, ikke noe annet. Derfor er anusåpningen degradert og latterliggjort som organ, og rangert som den aller mest lavstatus åpningen på menneskekroppen. Men når den er plassert på bunnen av kroppsdelenes sosiale orden, viser det også at den har en viktig relasjonell verdi. Den nyter faktisk status som den grunnleggende basisen som alle andre utsondringer og kroppsdeler relateres til og trenger for å kunne fremstå med en høyere og edlere verdi. Nærværet og eksistensen av det laveste organet er av vital og avgjørende betydning for statusen til de andre delene. I et slikt perspektiv kan man si at det faktisk er anus som kroppsdelen og avføring som kroppsutsondring som bidrar til en av de mest grunnleggende utformingene av menneskets krenkelsespotensial. Derfor «må» anus holdes moralsk, sosialt og kulturelt ren og beskyttet. For om anus blottlegges og latterliggjøres, så latterliggjøres hele personen, og hans/hennes makt og posisjon kan smuldre hen om konteksten er sosialt sett feil.

For di anus har så stor symbolsk makt, representerer den en fristelse for dem som er ute etter å krenke et annet menneske (grunndig). I rene mannssamfunn som for eksempel i fengsler kan trusler om homoseksuell voldtekt bidra til å skape og opprettholde strenge maktbaserte hierarkier mellom de innsatte. Den som får sin anus uønsket penetret av en annen, er krenket og merket som mindreverdige i forhold til den som har lyktes i å gjennomføre penetrasjonen mot den andres vilje. Slike krenkelser skaper sår som man bærer med seg resten av livet. Om krenkelsen har vært utført av en av samme kjønn, handler det i tillegg om at en annen mann har anvendt åpningen på samme måte som kvinners åpninger kan anvendes. Har en mann anvendt en kvinnes anus på samme måte, har han symbolsk sett også krenket henne som kjønn, fordi hun er blitt anvendt «som en mann». Anus er rett og slett porten til det aller mest intime fordi den symboliserer selve inngangen til individets hellige indre rom, som er kroppens indre.

Kroppen i kunsten

Mange av dagens samtidskunstnere har tatt i bruk den kulturelle symbolmakten som er knyttet til tømme-funksjonenes rynkete, hårrete og fuktige form. Willibald Storn, som er jøde, stilte høsten 2000 ut et bilde av sin anus. Ut av åpningen kommer det en davidsstjerne, og hans halvgamle, rynkete manne-mage og slappe penis har en sentral plass i bildet. Selv sier kunstneren at han laget bildet i protest mot det han oppfatter som en økende menneskeforakt i samfunnet. Ved å vise frem endetarmsåpningens rynkete og mørke form ville han fremheve at under all staffasje er menneskene sårbare og avhengige av hverandre. Han brukte sin egen anus som et politisk protestuttrykk for å vise at det er ved gjensidig anerkjennelse og aksept av vår sårbare menneskelighet at man kan skape en politikk som kan forhindre at nye etniske forfølgelser à la jødeforfølgelsen under den annen verdenskrig oppstår.

Odd Nerdrums bilde av en arm- og beinamputert kvinne som ligger på ryggen og urinerer (*Pissing Woman*) skapte debatt om forholdet mellom menneskelig normalitet og verdighet. Kombinasjonen av aversjons-ladede kroppsutsondringer, blottlagte kjønnsåpninger og en amputert kropp skapte en heftig, om enn kortvarig diskusjon mellom funksjonshemmedes organisasjoner om grenser for ytringsfrihet, fordi bildet av mange ble oppfattet som svært støtende (forsker Per Solvang, personlig meddelelse). Da Nerdrum sommeren 2001 stilte ut bildet *Morgen på Dritskjær* i Tønsberg (som er et vakkert malt bilde av tre mennesker som sitter med ryggen mot tilskueren og gjør sitt fornødne), sa han: «Bildene er utført med verdighet, og kroppsfunksjonene er ingenting å skamme seg over.» Videre at «...vi er jo dømt til å være i denne situasjonen innimellom. De gamle grekere skammet seg da

ikke over kroppsfunksjonene. Skambegrepet var det kristendommen som påførte oss» (7). Den amerikanske kunstneren Andreas Serranos arbeid *Piss Christ* (hvor Jesu legeme er senket ned i menneskelig urin) forårsaket en alvorlig diskusjon om forholdet mellom blasfemi og ytringsfrihet. Kristne foreninger med vekt på «familieverdier» forlangte bildet fjernet fra det offentlige rom, og begrunnet det med at det var moralsk skadelig for barn å se slikt. Et annet av kunstnerens verker, hvor kroppsvæsker som blod, sæd og melk var brukt i et estetiserende bilde av AIDS-pasienter, skapte både avsky og vennelse blant publikum.

Den sterke politiske og sosiale kraften som ligger innbakt i kroppsvæskenes moralske og visuelle univers, brukes av samtidskunstnere verden over for å belyse grunnleggende politiske spørsmål om menneskerettigheter, ytringsfrihet, religiøse og seksuelle spørsmål. Gjennom å tydeliggjøre det faktum at alle mennesker lever sitt liv (også) som organiske vesener, utfordres forestillinger om forskjellighet, over- og underordnethet, makt og avmakt. Den estetiserte «fitnesskulturens» glansbildeaktige mennesker tar oppmerksomheten vekk fra lidelse, smerte, sykdom, nød, død og urettferdighet. Når den franske multimediekunstneren Orlan videofilmer plastikkirurgiske operasjoner hun får foretatt på egen kropp, for å offentliggjøre smertene som påføres (særlig) kvinner av en skjønnhetstyransiserende kultur, viser hun det konkrete blodet, redskapene som brukes når kirurgen skjærer i huden og lydene som skapes i arbeidet med kroppen. Publikum blir kvalme, og mange klarer ikke å se filmen ferdig. Da hun besøkte Senter for kvinne- og kjønnsforskning ved Universitetet i Bergen for et par år siden, var det langt flere tilskuere som rettet sine frustrasjoner mot henne som kunstner enn de som var fortørnet over det sterke grepet kommersielle skjønnhetsprodusenter har fått over menneskers sinn. En annen aktuell kunstner, Kikki Smith, har valgt å kommentere kvinnelivets trange vilkår i slanke-kulturen ved å stille ut bulende kvinnekropper som tømmer seg og har hår der det er forventet at man skal være glatt. Lukter, «våtheter», lyder og fuktige skrucker vises frem i sin sårbare og noen ganger naive tilforlatelighet.

Lukten av storbygettoenes fattigliv er et annet beslektet prosjekt. Sissel Tolaas samler og sorterer lukter av støv, eksos, dyrefett, klorin, hundeskitt, støv og søppel. Dette omskaper hun blant annet til parfymen Dirty 1. Stanken av fattigdom og fornedrelse er omgjort til parfyme i lekre flakonger, men parfymens navn viser hvordan den beske virkeligheten kan fremstå som et estetisert objekt som gleder (og forvirrer?) tilskuernes blikk.

Estetikk, etikk og politikk

Samtidskunsten bruker aktivt kroppsutsondringenes symbolske makt i sine ytringer om hvilke verdier og holdninger som kan skjule

seg bak de politiske og kulturelle drivkrefterne som sidestiller det sterke og det friske med det sunne og det skjønne.

Å være menneske handler nå som før om at det levde livet setter sine spor på kroppen. Fattigdom, sult og nød avleires der. Sorger og bekymringer skaper rynker og grått hår. Med årene kommer buler og svekkelser. Vi svetter, (for)spiser oss og tømmer oss og mister hår enten vi er hvite, fargede, kvinner eller menn, om vi har ett eller to bein. Som organiske vesener har vi et tidsbegrenset liv.

Men mennesker er også kulturskapt og skiller seg fra hverandre gjennom tilhørighet i ulike symbol- og meningssystemer som er nedfelt i forskjellige politiske og økonomiske strukturer. Og det er gjennom deltakelse i slike systemer vi ytrer oss og lever liv som setter kroppslige spor etter seg. Etniske, religiøse, seksuelle og sosiale skillelinjer kan symboliseres gjennom bruk av kroppsutsondringers symbolske makt. AIDS-problematikken symboliseres gjennom sæd og blod. Religiøse skikkelser blir menneskeliggjort ved at deres symbolske kroppes blandes sammen med menneskers urin. Om man har vært nødt til å amputere en eller flere kroppsdelar for å kunne fortsette å leve, er man fortsatt et menneske. Det er alltid noe vakkert ved et menneske – enten det lever under gode eller dårlige vilkår, enten det stryker varsomt over en annens hånd eller kvitter seg med avfallsstoffer. Ulike sårbarhetsuttrykk kan estetiseres på mange måter og vinkles ut fra det man vil belyse eller fremheve.

Spørsmålet jeg opplever at kunstnere stiller sine tilskuere, er om *estetikken er blitt viktigere enn etikken?* Ved å vise frem menneskekroppens skavanker, sårbarhet, lukter og utsondringer setter de spørsmålstegn ved hva en gjennomestetisering av kulturen søker å skjule og eventuelt kvitte seg med. Lukt, fukt og skam er en del av menneskers levde liv. Uteliggere lukter fordi de ikke har noen steder å vaske seg. AIDS-pasienter svetter og kaster opp fordi de er syke, ikke fordi de er homoseksuelle, prostituerte eller fattige. Mennesker overspiser eller sulter seg fordi de ikke verdsettes for det de gjør og er. Gamle folk får rynker fordi de har levd et langt liv. Skammen over ikke å leve opp til de estetiske standarder som skal til for å kunne fremføre seg som et kultivert og elskverdigg menneske, er en destruktiv skam som forringer den enkeltes identitet. Ved å ta i bruk kroppsutsondringenes allmennmenneskelighet og mangetydighet forteller kunstnerne oss noe viktig og vitalt om hvordan mennesker kan erfare sine livsvilkår i møter med den kjølige, minimalistiske (kropps)estetikken i en høyteknologisk kompetitiv kultur. Kanskje har vi noe å lære av bambarafolkets oppfatning av at der det er rikelig med uorden og smuss, er det rikelig med livskraft og menneskelig frodighet?

Litteratur

1. Classen C, Howes D, Synnott A. Aroma. The cultural history of smell. London: Routledge, 1994: 89.
2. Freud S. Character and anal erotism. I: Strachey J, red. Collected papers. The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud. London: Hogarth Press, 1974: 45–51.
3. Douglas M. Purity and danger. An analysis of the concepts of pollution and danger. London: Routledge and Kegan Paul, 1966.
4. Wyller T, red. Skam. Perspektiver på skam, ære og skamløshet i det moderne. Bergen: Fagbokforlaget, 2001: 230.
5. Zahan D. Sociétés d'initiation Bambara, le N'Domo, le Kore. Paris: Armand Colin, 1960.
6. Miller IW. The anatomy of disgust. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1997.
7. Gryndaker S. Odd Nedrums nye verk: Tre mennesker gjør sitt fornødne på et skjær. Herjer med tabuer igjen. Dagbladet 15.6.2001.

○

Annonse